

הפחד מרלטיביזם: משבר ההיסטוריציזם במבט מחודש¹

הרמן פול*

האם משבר ההיסטוריציזם, שהכה כמגפה במחשבה האירופית בסביבות 1900, היה "משבר אקדמי צר" כמו שצ'ארלס במבך (Bambach) טוען?² האם נגריר את המשבר הזה כמאבק טיטני להתגברות על המתח בין "שורשיו הרומנטיים ההרמנויטיים של ההיסטוריציזם במדעי הרוח הקלסיים ובין מטרותיו הנעלות להשגת אמת מדעית אובייקטיבית",³ כלומר מאבקם של פילוסופים כווינדלבאנד (Windelband), ריקרט (Rickert), דיילתי (Dilthey) והידגר? אם כן, יותר לנו לכנות את משבר ההיסטוריציזם עניין אקדמי: ברובו לא רלוונטי ואף לא מובן, כך אנחנו מניחים, לבורגנות המשכילה (Bildungsbürgertum) במדינות הלאום שזה עתה נוצרו באירופה. אבל היסטוריונים טוענים יותר ויותר שדווקא מעמד הביניים הזה הוא שסבל ממשבר ההיסטוריציזם. הפחד מ"רלטיביזם היסטורי" צמח לא רק בקרב פילוסופים, אלא גם בקרב שכבות חברתיות שתפסו את עצמן כחלק בלתי נפרד מגרטיב הקדמה שחילן את מוטיב ההשגחה העליונה. מעמדות הביניים המשכילים החזיקו בדרך כלל בתפיסה שהאמונות והערכים שלהם הם תוצאה של תהליך התפתחותי; לכן, במובן מסוים הם הרגישו שהם מוצרקים על ידי מהלך ההיסטוריה ומאוימים על ידי ההכרה, שסוג כזה של צידוק נשען על תפיסות של התפתחות וקידום שאי אפשר לקיים עוד. בשביל מעמדות הביניים המשכילים הללו, טוען פרידריך יגר (Jaeger), משבר ההיסטוריציזם היה "משבר של מוטיבציה, משבר של נורמות וערכים ומשבר של משמעות". במקום להיות משבר פילוסופי בלבד, לא נהיר לאלה שאינם בקיאים באפיסטמולוגיה נארוקנטיאנית, שיקף המשבר ההיסטוריציסטי "שבר בחוויית העצמי ההיסטורית של מעמד הביניים".⁴

* המכון להיסטוריה, אוניברסיטת ליידן

במקום אחר, בניתוח מפורט של מקרה בוחן מתחילת המאה ה-19, ניסיתי להראות כיצד שבר כזה יכול להתרחש ואילו תוצאות יכולות להיות לו על הדרך שבה בני אדם תופסים את עצמם מול ההיסטוריה.⁵ אמנם יש מקום להמשיך מחקר אמפירי ומבוסס ארכיון בסוגייה, אבל התובנות של יגר והאחרים מעלות גם שאלה מושגית יותר: מהו הדבר שאנו קוראים לו "משבר ההיסטוריציזם"? אף שהביטוי *Krise des Historismus* ירוע בהיותו דרמטי, משתמשים בו במחקר דרך קבע ככמושג כורך (colligatory concept), כלומר כגג שמתחתיו מכנסים מגוון רעיונות, טיעונים ורגשות שהתקיימו באירופה סביב 1900. מהי, אם כן, המשמעות של אותו "משבר ההיסטוריציזם"? אם יגר צודק כשהוא ממקם את המשבר במעמד הביניים המשכיל ולאוו דווקא באקדמיה בלבד, מה כוונת את המשבר, מה גרם לו או חווה אותו?

המאמר הזה הוא תרגיל בניתוח מושגי כזה, המתמקד במיוחד ב"רלטיביזם ההיסטורי" שהפחיד את דורו של ארנסט טרלטש (Troeltsch). טענתי היא שהפרשנות המחדשת של יגר למשבר ההיסטוריציזם מזמינה אותנו לשקול מחדש את היחסים בין היסטוריציזם לרלטיביזם. "רלטיביזם" אכן הייתה מילה בעלת משמעויות אפשריות רבות, ובעלת יכולת לבטא סוגים שונים למדי של פחד. אבל לא נוכל להבין מה היה מונח על כף המאזניים בשביל אלה שהיו מעורבים במשבר ההיסטוריציזם, כל עוד נמשיך להשוות בין הפחד שלהם מ"רלטיביזם היסטורי כללי" או מ"אנרכיה של המחשבה" ובין המחשבה המפחידה, שערכים מסוימים חדלו מלהתקיים או שלא היו יותר בתוקף.⁶ מה שהיה מונח על כף המאזניים במשבר ההיסטוריציזם לא היה התוקף של אמונות מוסריות, אלא הצידוק שלהן. אלה שהיו מודאגים מההשלכות הרלטיביסטיות של ההיסטוריציזם לא היו מודאגים בראש ובראשונה מהנסיגה מאמונות מוסריות בעלות תוקף אוניברסלי – אף שהיה אפשר למצוא חששות כאלה בקרב פילוסופים נאו קנטיאנים – אלא מהשאלה כיצד אפשר להצדיק את ערכי המוסר שלהם, בהתחשב בהתמוטטות מערכת הצידוק ההיסטורית שעליה למדו בני מעמד הביניים המשכילים להסתמך. אם ההיסטוריה – כלומר מהלך ההתפתחות ההיסטורי, כמו שהשתקף בפרשנות המשתמשת במונחים של קדמה והשגחה עליונה – לא סיפקה סיבות טובות להאמין בעליונות הערכים המערביים או ב"ערך המוחלט" של הדת הנוצרית, כיצד אפשר יהיה להצדיק את האמונות הללו בדרך אחרת? במילים אחרות, אם אנו פוגשים בשיח של משבר (באופן גובר והולך) קישר את ההיסטוריציזם עם "אנרכיה", "רלטיביזם" ו"ניהיליזם",⁷ אנו עשויים להבין את המונחים הללו כביטויים של הפחד מכך שאי אפשר עוד להצדיק את האמונות הרגילות של בני מעמד הביניים המשכילים במערב אירופה באמצעות נרטיב של התפתחות היסטורית. ושכל עוד

לא יימצאו דרכי צידוק חלופיות בנמצא, ציות לאמונות שכאלה יהיה בבחינת רצון עיוור או בחירה שרירותית.

יתרה מזאת, בניסיון להקנות לבעיית הצידוק את המשקל שלו היא ראויה, יציע המאמר הזה להגדיר מחדש את התפיסה של משבר ההיסטוריציזם כהתפרצות של פחד שנגרם על ידי התמוטטות האמון. המסורת ההיסטוריציסטית של הרדר (Herder), הומבולדט (Humboldt) ורנקה (Ranke) סיפקה בסיס לאמון באמונות מוסריות: היא טענה שהעליונות של התרבות המערבית והדת הנוצרית "מוכחת" על ידי מהלך ההיסטוריה. אבל האמון הזה החל להיעלם כשרעיון ההתפתחות (Entwicklung), שהיה הכרחי להיסטוריציזם של המאה ה-19, נעשה פחות ופחות סביר. אני טוען כי האמון שההיסטוריציזם סיפק גרם ל"הפחתה במורכבות" (ניקלס לואמן – Luhmann), ולכן, המשבר שאנו התמודדה המסורת ההיסטוריציסטית בעשורים הראשונים של המאה ה-20 הוביל לחוויה מחדשת של מורכבות. החוויה המאיימת הזאת, לטענתי, היא מה שביקשו לבטא במילים כמו "רלטיביזם" ו"ניהיליזם".

המאמר הזה יתחיל בסקירה מקיפה יחסית של מחקר ההיסטוריציזם העדכני. מטרתי היא להראות כי ההצעה שאפתח בחלקו השני של המאמר – שאפשר להבין את משבר ההיסטוריציזם כהתמוטטות האמון – מוצאת סימוכין רבים במה שהיסטוריונים בימינו, העוסקים בגרמניה הווילהלמינית ובגרמניה של רפובליקת ויימר, מחשיבים כמאפיינים המגדירים של הדיון בהיסטוריציזם, בעיקר בקרב הבורגנות המשכילה. לפיכך, המאמר הזה אינו מחדש את הטענה שמשבר ההיסטוריציזם סבב סביב נושאים של צידוק היסטורי. לעומת זאת, המקוריות של המאמר הזה היא, שהוא מציע לתפוס את המשבר הזה כהתמוטטות האמון במשמעות שלוהמן מקנה למילה. דורו של טרלטש גילה בכאב שלא יוכל לתת עוד אמון בעבר, שיוכיח בשבילו את עליונותם המוסרית של ערכי הדת והמוסר שלו.

צידוק היסטורי

האם רנקה או כל נציג אחר של ההיסטוריציזם מהמאה ה-19 היה מסוגל לחזות שאותו היסטוריציזם יזוהה בסופו של דבר עם "סובייקטיביות", "רלטיביזם" ו"ניהיליזם"? הסכנות שטרלטש ובני דורו קישרו עם ההיסטוריציזם לא היו קיימות בשביל רנקה ובני זמנו משלוש סיבות לפחות: ראשית, החיפוש אחר "אובייקטיביות", שרק אם מתחשבים בו ה"סובייקטיביות" יכולה להיחשב לבעיה, בקושי החל בימים שלהם. רנקה, שהיה ער לאמונות המוסריות החזקות שלו, רצה

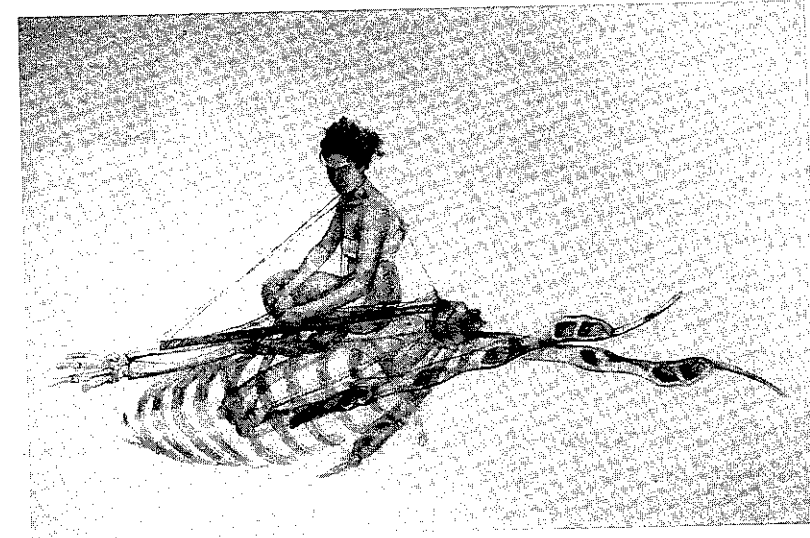
אמנם "לכבות את עצמו",⁸ אבל יותר מהטרמה של אפיסטמולוגיה נאו-קנטיאנית, תשוקתו לחוסר פניות הייתה דווקא ניסיון מוסרי שלו לעשות צדק עם נקודות המבט הסותרות בעימותים שחקר (לדוגמה, בין פרוטסטנטים לקתולים ב-Die römischen Päpste). רק במחצית השנייה של המאה, כשההצלחה המתודולוגית של מדעי החיים דרשה מלימודי ההיסטוריה מתכונת שוות ערך, הייתה האובייקטיביות המדעית בהדרגה לדרך המחקר הרשמית של המקצוע.⁹ שנית, למרות השקפותיהם האנטי הגליאניות, היסטוריונים בני המאה ה-19 בדרך כלל שילבו את שיטות המחקר ההיסטורי שלהם, שנעשו מתוככמות (ולעתים הושאלו מהפילולוגיה הקלסית ומחקר התנ"ך), עם אמונה אידאליסטית ב"משמעות" התהליך ההיסטורי. הם התעקשו על הייחודיות של אומות מסוימות ושל תקופות מסוימות, או על הצורך להפריך אגדות או מיתוסים היסטוריים, מכיוון שהם האמינו במציאות מטאפיזית או בכוח עליון שמאציל משמעות מהותית על כל האומות, האנשים והאירועים. "מה ששמר עליהם מפני רליטיביזם אתי או אפיסטמולוגי היה האמונה העמוקה שלהם במציאות מטאפיזית שמעבר לעולם ההיסטורי".¹⁰ האמונה הזאת במשמעות המהותית, אמונה הנעוצה בפילוסופיה אידאליסטית, תאולוגיה לותרנית, ומסורות פייטיסטיות, מסבירה הרבה מה"אופטימיות" שהיסטוריונים כמו ג'ורג' ג. איגרס (Iggers) שייכו להיסטוריוציסטים המוקדמים.¹¹

ואולם, הסיבה החשובה מכול בשביל המאמר הזה היא הסיבה השלישית לחוסר יכולתם של ההיסטוריוציסטים המוקדמים לדמיין את הפחד שטרלטט ובני דורו חוו. ההיסטוריוציזם שלהם לא ביקש להתור תחת ערכי הבורגנות המשכילה מהמאה ה-19, אלא להצדיק אותם. ההיסטוריוציזם שלהם סיפק למעמד הביניים המשכיל באירופה צידוקים היסטוריים לכמה מאמונותיו החשובות. אין זה משנה באיזו תדירות יזוהו "היסטוריוציזם" ו"רליטיביזם" (זה עם זה) על ידי הדורות הבאים – המסורת ההיסטוריוציסטית שיוצגה על ידי רנקה ובני זמנו ביקשה לחזק, לא להחליש, את ביטחונם המוסרי של בני מעמד הביניים. איגרס מבהיר את הסוגייה הזאת בדרך טובה למדי: "לימודי ההיסטוריה שמוקצו הובילו באופן כללי ללגיטימציה של ערכים מבוססים במאה ה-19, או במקרה של מחברים סוציאליסטים, לאומנים או גזענים, הם הובילו ללגיטימציה של ערכים חדשים".¹² תחום אחד, שבו אפשר לחזות בשעת מעשה בצידוק של ערכים מוסריים ופוליטיים, הוא חקר העבר הלאומי. בכל מקום באירופה של המאה ה-19 נכתבה היסטוריה לאומית על ידי היסטוריונים שהושפעו מההיסטוריוציזם של רנקה. הם יצרו את העבר הלאומי או את הגנאולוגיות למדינות הלאום שהחלו לצוץ במאה ה-19, בהיותם אסירי תודה לרעיון שלכל אומה יש אופי משלה (הרעיון

המפורסם של הרדר מספרו עוד פילוסופיה של ההיסטוריה לחינוך האנושות) כך הם נתנו לגיטימציה למדינות הלאום החדשות כמסגרות גאוגרפיות וכישויות בפני עצמן.¹³ אגב, אציין שמסיבה זו היה ההיסטוריוציזם בעל ברית קרוב ליצירת הזיכרון הקולקטיבי של מדינות הלאום מהמאה ה-19, קרוב הרבה יותר ממה שבדרך כלל נוטים לזהות. מחקרו של ג'ון א. טואס (Toews) על "זהות היסטורית" בשנות ה-40 של המאה ה-19 בברלין, לדוגמה, מראה בפירוט מרתק את הכלים שהשתמשה בהם המדינה הפרוסית ב"מדיניות הזהות ההיסטורית" שלה – היסטוריוגרפיה רנקנית עם מונומנטים היסטוריים (קרל פרידריך שינקל – Schinkel) ומוסיקת הנצחה (פליקס מנדלסון-ברתולדי – Mendelssohn-Bartholdy).¹⁴ במקום לחתור תחת ערכים פוליטיים, דתיים או מוסריים סיפקה ההיסטוריוגרפיה הזאת לאזרחים הבורגנים סיבות היסטוריות להאמין שהם צריכים לתמוך במדינת הלאום.

אם כן, איך פעל מנגנון הצידוק? הרעיון על פיו הציע מהלך ההיסטוריה "הוכחות" לאמיתותם של ערכים מסוימים היה מבוסס על שתי הנחות. הראשונה הייתה הרעיון של ההתפתחות הפרוגרסיבית, שבתורה הניחה את ההנחה השנייה: חזון היסטורי – או "מטא היסטוריה", כמו שהיידן וייט בוודאי היה אומר – חזון שביכר המשכיות על קרע, קוהרנטיות על חוסר עקביות וכיוון על חוסר מטרה. ההיסטוריוגרפיה הרנקנית סיפקה בין היתר חזון היסטורי כזה.¹⁵ באמצעות ההעדפה של "זמן, נרטיב, סדר, רצף, המשכיות ומוחלטות"¹⁶ היא הציעה לבני מעמד הביניים המשכילים פרשנות למציאות ההיסטורית, פרשנות שעליה הם יכלו לכסס את אמונתם בקדמה חברתית. בשביל במבך, המטא היסטוריה הזאת הפכה את ההיסטוריוציזם לשם גרף ל"היגיון של נרטיב לינארי ורצף דיאכרוני, שאישר את הקריאה ההומניסטית של העבר מנקודת המבט של הסובייקט הטרנסצנדנטלי". ובמיוחד: "קריאת ההיסטוריוציזם את ההיסטוריה הציעה [...] נרטיב של כווניות (directionality) ומטרה, מעין תאולוגיה מחולנת של סיבה ותוצאה, המניחה שכל המאורעות קוהרנטיים".¹⁷

רעיון הקדמה החברתית, שהציע צידוק "אבולוציוני" לתוקפם של ערכים מסוימים, קיבל תמיכה נוספת מהדוקטרינה הנוצרית של ההשגחה העליונה. וולפגנג הרדטוויג (Hardtwig) מראה במאמר יוצא מן הכלל ש"משימתו האמיתית של ההיסטוריון" על פי המסורת ההיסטוריוציסטית כולה, מהומבולדט ורנקה ועד דרויזן (Droysen) ומיינקה (Meinecke), היא להצדיק את דרכי האל בעולם – מיזם הידוע בדרך כלל בשם תאודיצייה.¹⁸ הרדטוויג מוצא סימוכין לטענתו לא רק בהפנייתו התכופה של רנקה ליד אלוהים בהיסטוריה,¹⁹ אלא גם ב-Ideenlehre של ההיסטוריוציסטים המוקדמים. הרדטוויג טוען שלמטפיזיקה בפילוסופיה של הומבולדט כבר היה תפקיד לוגי ודתי, וכך גם ל"רעיון" בהיסטוריוציזם של

אילת כרמי, שמן על מילר, 2011. באדיבות האמנית

רנקה. מצד אחד, "רעיונות" היו אמצעי עזר במחקר ההיסטורי, שהסבירו מערכות יחסים אורגניות בין תופעות היסטוריות. מצד אחר, לרעיון של רנקה היה ממד "ריאלי רוחני" (Real-Geistige). בעודם מתווכים בין האימננטיות לטרנסצנדנטיות, או בין האנושי לנשגב, התקיימו הרעיונות "בתוך" וגם "מעבר" למראית העין ההיסטורית. הם היו חלק מתולדות האנושות, אך גם נבעו מהנשגב.²⁰ לכן, אם היו ההיסטוריונים מסוגלים לזהות את הרעיונות ה"ריאליים הרוחניים" השולטים בכל תרבות, אומה ותקופה, הרי שהם לא היו מתמודדים רק עם תולדות האנושות, אלא גם עם מציאות על־טבעית. על ידי כתיבת ההיסטוריה הם היו מסבירים את מיומנותיו (Geschicke) של אלוהים בעולם.²¹

על הרקע הזה ברור מדוע אי אפשר להשוות בין ההיסטוריונים של המאה ה־19 לרלטיביזם המוסרי. במקום להתור תחת ודאות מוסרית חיוק ההיסטוריונים את תוקפם של ערכים בורגניים חשובים. יש להודות, כמו שאיגנס מציין, שב"סוג ההיסטוריונים שרנקה מצדד בו" טמוע "האיום שאם תזועזע האמונה הנוצרית תאבד ההיסטוריה ממשמעותה ותפגיש את האדם עם אנרכיה של ערכים".²² בדומה לכך, ברגע שהתפיסה המודרניסטית של ההיסטוריה כ"לא סיבתית, חסרת המשכיות ואירונית" תיגע בבני המעמד הבינוני המשכילי, ייאבד רעיון ההתפתחות הפרוגרסיבית את מהימנותו בקלות, אף שהיה מכריע בשביל ההיסטוריונים של

המאה ה־19.²³ אבל כל זמן שזה לא היה המצב, ההיסטוריונים הרנקני היה הכול פרט לכוח רלטיביסטי.²⁴

משבר ההיסטוריונים

אם כן, מה היה משבר ההיסטוריונים? כמו שאלן מגיל (Megill) הבחין, "קריאתו המאוחרת יחסית של משבר ההיסטוריונים בשמו" – השימוש המתועד הראשון בכינוי הופיע ב־1922 – "והעובדה כי אינו מגולם באמצעות מוסד או חומר מוגדרים היטב מקנות חופש רב להיסטוריונים המרכיבים – ואולי אפילו יוצרים – את הרבר הזה".²⁵ ובכל זאת, רוב ההוגים במאה ה־20, בכלל זה מגיל, הבינו את המונח "משבר ההיסטוריונים" כסמיכות בעלת קשר פעיל, כלומר שההיסטוריונים גרם למשבר (ולא בעלת קשר סביל, כלומר שהמסורת ההיסטוריוניסטית נמצאת במשבר).²⁶ אוטו גרהרד אקסלה (Oexle) ואנטה ויטקאו (Wittkau) הגנו במיוחד על קריאה זו של המשבר.²⁷ ההיסטוריונים בראייתם הוא "היסטוריוניזציה (historicization) מהותית של הידע והמחשבה שלנו", או "התובנה שהכול התרחש בצורה היסטורית".²⁸ אקסלה אפילו מזהה את ההיסטוריונים עם האמונה של קרוצ'ה (Croce), "שהחיים והמציאות הם היסטוריה ושום דבר פרט להיסטוריה", בעוד שהוא טוען עם מנהיים (Mannheim) שהחל מסוף המאה ה־18 ותחילת המאה ה־19 היה ההיסטוריוניזם הזה אחד מ"הכוחות היסודיים שכווננו את המודרנה".²⁹ אם כן, אין זו הפתעה כלל שההיסטוריונים המוגדר כך יכול ליצור הרגשת משבר בתחום ההגות המוסרית. שכן אם "החיים והמציאות הם היסטוריה ושום דבר פרט להיסטוריה", הרי שבהגדרה הזאת אין שום דבר המתעלה מעל תהפוכות ההיסטוריה. אם כן, טרלטש צדק: "מדינה, חוק, מוסר, דת ואמנות מתמוססים בזרם של ההתהוות ההיסטורית".³⁰

אבל החיסרון המרכזי של הקריאה הזאת הוא שה"היסטוריונים" שלה לא פונה לרמויות שטרלטש חשב עליהן כשהכריז על משבר ההיסטוריונים. בשביל אקסלה, היסטוריונים הוא היסטוריוניזציה של הכול ושל כל דבר. הוא אינו האיוון העדין שבין אינדיווידואליות (Individualität) להתפתחות (Entwicklung) שאפיין את הפילוסופיה של ההיסטוריה בנוסח הרדר ורנקה, והיה מהות המחשבה ההיסטורית בשביל טרלטש. בשבילו, במשבר ההיסטוריונים הונחו על הכף "הערכים ההיסטוריים שבעזרתם עלינו לדמיין ולבנות את אחדות (Zusammenhang) ההיסטוריה". ה"מקלט" של "הסדר התומך בכול", כזה שההיסטוריונים סיפק, הוא זה שהחל להתמוטט. "על כן, המשבר ממוקם ביסודות וביחסים הפילוסופיים של ההיסטוריה, במה שאפשר לכנות האחדות (Zusammenhang) שלה והשתייכותה

לעולם כולו".³¹ מאמר מוקדם יותר מ-1913 מנסח זאת אף בדרך ברורה יותר: הפחד מהרליטיזם ההיסטורי, שהחלו להרגיש או אינטלקטואלים אירופים, "משקף ביסודו של דבר רק את היעלמותם של כל הנורמות והאידיאלים היציבים של האדם, ואת ההרגשה שתקופות המעבר הגדולות של העתיד מוכרחות להיות מוכנות לידע העצמי ההיסטורי של ההתהוות שלנו".³² במילים אחרות, טרלטש הבחין בהיעלמותה של דרך המחשבה ההיסטוריוציסטית – או בדיוק רב יותר, באי סבירות הגדלה והולכת של ההבנה ההיסטוריוציסטית של התפתחות – שהציע צידוקים היסטוריים לערכים פוליטיים, דתיים ומוסריים.³³ הודות לכך אנו יכולים לראות מדוע יש להבין את "משבר ההיסטוריוציזם" בראש ובראשונה כסמיכות בעלת קשר סביל (כלומר כמשבר של המסורת ההיסטוריוציסטית עצמה).

יגר, שאת מאמרו הזכרתי במבוא, מסיק מזה שתי מסקנות חשובות. ראשית, הוא מבין שמשבר ההיסטוריוציזם היה אתגר ישיר למערך המוסרי של מעמד הביניים המשכיל. מלבד ההרגשה ש"ניהיליזם" ו"רליטיזם" עשויים להגיה מהאופק, הייתה זו הכרה שהצידוקים ההיסטוריים לערכים הפוליטיים והמוסריים, שסופקו באופן שתואר בחלק הקודם, מאבדים מסבירותם. הלכה וגברה התובנה, שמכמה סיבות, "המניעים לפעולה" (Handlungsmotivationen) ו"האוריינטציות לעתיד" (Zukunftsorientierungen) אינם יכולים עוד לקבל צידוק באמצעים היסטוריים. בעוד שבתקופת רנקה הציעה ההיסטוריה צידוקים לערכים מוסריים מסוימים, איברה דרך הצידוק הזאת את סבירותה כשהתמיכה האידיאולוגית והדתית שלה הוסרה וכשהחוויה היומיומית (שלא לומר האסון של מלחמת העולם הראשונה) חדלה מלתמוך באמונה הבורגנית בתהליך חברתי היציב.³⁴ לכן, על פי פרשנותו של יגר, משבר ההיסטוריוציזם היה הלם שגרם בקרב הבורגנות המשכילה להבנה שאי אפשר עוד להצדיק את ערכיו המוסריים באמצעות טיעונים היסטוריים. מה שעמד בספק לא היה התוקף של ערכים מסוימים, אלא הצידוק שלהם.

אף שיש להבחין בין שני הממדים הללו, צריך להודות שאי אפשר להפריד ביניהם לגמרי. ייתכן שהספקות הגדלים והולכים באשר לאפשרות להצדיק אמונות מוסריות באמצעים היסטוריים פגעו ביציבות הביטחון באמונות הללו. שכן אם אי אפשר להוכיח מבחינה היסטורית את העליונות המוסרית של מדינת הלאום או של האמונה הנוצרית, מדוע להמשיך ולדבוק באמונות הללו? רק באמצעות הבחנה חדשה בין המצוי לרצוי אפשר יהיה להמשיך ולטעון שמדינת הלאום היא הדרך הטובה ביותר לארגן את הפוליטיקה, או שהנצרות היא הדת האמיתית היחידה גם אם הפסיקה ההיסטוריה לתמוך בטענות הללו. ואולם, בדיוק משום שההבחנה בין המצוי ובין הרצוי עלתה לעתים לא רחוקות כתגובה להתמוטטות ההיסטוריוציזם (כתחום התאולוגיה הפרוטסטנטית, אפשר להיזכר במסע הצלב של קרל בארת

[Barth] נגד הצידוק ההיסטורי של האמונה הנוצרית),³⁵ עלינו להבחין בין התוקף ובין הצידוק של ערכים מוסריים. הניסיונות שנעשו בראשית המאה ה-20 לפתח אמצעים לא היסטוריים לצידוק מראים שיגר הגדיר נכון את משבר ההיסטוריוציזם: לא כבעיית תוקף, אלא כבעיית צידוק. "משבר ההיסטוריוציזם מתעד את הקושי [...] שבזיהוי המוסדות בעלי הפוטנציאל העתידי, שיכולים להניע פעולה ושאפשר להוכיח [...] היסטורית שהם אוריינטציות לפעולה מעשית, אוריינטציות סבירות וחסרות הכשרה".³⁶

שנית, יגר טוען שאפשר לקרוא את התגובות למשבר ההיסטוריוציזם – Historik של דרויזן, ההרמנויטיקה של דילתי, הטיפוסים האידיאליים של ובר, הסינתזה התרבותית של טרלטש, הפלטוניזם בסגנון גתה של מיינקה וכו' – כתשובות רבות לשאלה אחת: האם, באיזו מידה ובאיזה אופן כבר לא היה יכול חקר העבר להציע צידוק לאמונות מוסריות. בשביל יגר, ובר הוא דוגמה מצוינת להוגה שהתנגד לניסיונות צידוק כאלה. הוא יישם הבחנה קנטיאנית בין המצוי ובין הרצוי, ובכך הפריד בין תחום המחקר ההיסטורי (המצוי) ובין תחום המוסר (הרצוי). חקר ההיסטוריה, כמו כל תחום לימוד, "אינו נותן תשובה לשאלה היחידה שחשובה לנו: 'מה עלינו לעשות? כיצד עלינו להיות?'"³⁷ טרלטש, בניגוד אליו, ביקש להחזיר על כנו את הצידוק שנתן ההיסטוריוציזם, לא משום שהוא חשש כי החלופה של ובר תוביל להכרעה (Dezisionismus) (כלומר לתפיסה על פיה אפשר לבסס אמונות מוסריות אך ורק מתוך רצון עיוור או בחירה שרירותית). על כן, טרלטש לא השאיר מקום לספק ש"נורמות של אמונה וחיים" צריכות להיות "מוצדקות באמצעות השכלה", ויש "להגן עליהן באמצעות השכלה מפני נורמות אחרות וכל מיני ספקות כלליים".³⁸ השאלה אם הסינתזה התרבותית שלו הצליחה להשלים את המשימה הזאת אינה חשובה למטרתנו כמו האבחנה שבשביל טרלטש, כמו בשביל ובר, הוגה הצידוק ההיסטורי של האמונות המוסריות על כף המאזניים כמשבר ההיסטוריוציזם.³⁹

התמוטטות האמון

אני סבור שאפשר להשתמש במונחים של אמון כדי להמשיג את צידוק הערכים המוסריים שההיסטוריוציזם ניסה לספק, וגם את ההתפתחות שהייתה מנת חלקו של הדור בימי טרלטש. בעשורים האחרונים היה האמון לנושא מרכזי בקרב סטודנטים ללכידות חברתית בחברות דמוקרטיות. מאז מאמרו החלוצי של ניקלס לוזמן מ-1968, Vertrauen, החלו לעתים קרובות לנתח ייצוגים פוליטיים ואינטרקציות כלכליות בדמוקרטיה מערביות במונחים של אמון.⁴⁰ בהקשר הזה יש להבין

אמון כהפחתה של מורכבות וכהטרמה של העתיד המבוססת על חוויות מהעבר. ראשית, אמון הוא צמצום המורכבות; הוא מפחית את רמת התליות (contingency) שאנו משייכים לעתיד. אף שהעתיד פתוח ולכן יכול להפתיע אותנו בדרכים לא נעימות, האמון הוא ההערכה שיתממש דווקא תרחיש מסוים, אחד מני רבים. לכן, אם אני עולה למטוס לוחשינגטון אני יודע שהמטוס עלול להתרסק, שעלול להיגמר לו הדלק, ואולי הוא יוכה על ידי ברק או מטאורים. אבל אני בכל זאת מצפה להגיע בבטחה לנמל התעופה הבינלאומי בדלאס. האמון הזה הוא דרך להפחית את העתיד לממדים שאפשר להתמודד איתם. אכן, כמו שलोהמן ציין, אם לא נצמצם כך את מורכבות העתיד, החיים יהיו כאוטיים ובלתי נסבלים. "העתיד עולה על הפוטנציאל האנושי להגשמה. ובכל זאת, על האינדיווידואל לחיות בהווה עם עתיד מורכב מדי. לכן עליו להתאים את העתיד שלו בלא הרף לצורתה של המורכבות המופחתת, העכשווית שלו".⁴¹

על פי ההיבט שני בניחווחו של לוחמן, אפשר לייצר אמון באמצעות חוויות מהעבר. מובן שהמחבר נמנע מלטעון כי די בחוויות מהעבר בשביל לבנות אמון ("תוצאות העבר אינן מבטיחות ביצועים בעתיד").⁴² די בחוויות האלה רק אם יש לנו סיבה להאמין שהתנהגותו של אדם מסוים תישאר קבועה יחסית זמן רב – שחברת הפרלמנט שהצבעתי בשבילה תישאר נאמנה לעקרונות המפלגה שלה, שהשכן הידידותי שלי לא יפסיק פתאום להגיד לי שלום, ושחברת כרטיס האשראי שלי תמשיך לשלוח חשבונות מדויקים. אבל ברגע שפיתחנו ציפייה כזאת להמשכיות (לא חשוב מאיזו סיבה) יש לנו סיבה להחשיב את החוויות מהעבר כאינדיקטור לביצועים בעתיד. כלומר, אנחנו סומכים על הפוליטיקאים, השכנים וחברות כרטיס האשראי שלנו מכיוון שאנו מתבססים על הנאמנות, הידידותיות והדיוק שהראו בעבר. ככל ששרשרת זו של חוויות חיוביות מהעבר תהיה ארוכה יותר, כך נרגיש שהאמון שלנו באנשים ובמוסדות הללו מוצדק יותר. אבל האמון הזה יכול להתערער על ידי מקרה אחד של התנהגות לא צפויה: די יהיה בהצבעה אחת בעניין פוליטי חשוב שתסטה מהקו הרגיל, או בחשבון אשראי מנופח אחד כשביל להעמיד את האמון שלנו בספק. אף שרשימה ארוכה של חוויות חיוביות עשויה להייראות בעלת משקל רב יותר ממאורע שלילי יחיד – האם זה לא היה יוצא דופן המצביע על הכלל? – העובדות בכל זאת קודאות תיגר על הציפייה שלנו להמשכיות, שבלעדיה חוויות העבר אינן יכולות ליצור אמון. לכן חוויות מהעבר יוצרות אמון כל עוד עקרון המשכיות שלנו עובד; אבל אם משהו קורא עליו תיגר, מנגנון הצידוק ההיסטורי כולו עלול להיות בסכנה.⁴³

האם התהליכים האלה – הפחתת המורכבות ויצירת האמון באמצעות חוויות מהעבר – יכולים להיות פעילים בתחום השיקול המוסרי? באיזו מידה אפשר לומר

שכני אדם מביעים אמון (או אי אמון) באמונות המוסריות שלהם באותו האופן שבו הם מביעים אמון (או אי אמון) במטוסים ובפוליטיקאים? מובן שהמסגרת הקנטיאנית אינה מאפשרת לאמון לשחק תפקיד כזה בהגות המוסרית. שמירה על ערכים מוסריים, המבוססת על הרעיון שההיסטוריה מוכיחה את נאותות הרעיונות הללו, תפר את ההבחנה בין המצוי ובין הרצוי. הבחנה זו כעצם מבטלת את עצם האפשרות להצדיק ערכים מוסריים או לקרוא עליהם תיגר בהתבסס על ההיסטוריה: ה"רצוי" אינו תלוי בשום אופן ב"מצוי".

ואולם, טענתי שהבחנת הראוי/מצוי הייתה זרה להיסטוריונים מהמאה ה-19. גם רנקה וגם בני זמנו לא היו יכולים לתאר שתחום חקר ההיסטוריה (המצוי) יכול להיות נפרד מתחום ההגות המוסרית (הראוי). אחת המטרות העיקריות של ההיסטוריציות שלהם הייתה בדיוק להראות שיש בסיס היסטורי לדבקות בערכים מסוימים. כתיבהם ההיסטוריים לא רק הציגו "חוויות מהעבר", אלא גם סיפקו עקרון המשכיות, שכאמצעותו יכלו חוויות העבר ליצור אמון. הבורגנות של המאה ה-19 יכלה להביע אמון בתפיסותיה המוסריות מכיוון שההיסטוריציות לא רק הראה כיצד סיפקו התפיסות הללו אוריינטציה בעבר, אלא גם משום שההיסטוריוגרפיה שלו, שנכתבה כנרטיב של המשכיות והתפתחות הדרגתית, טענה ששינויים פתאומיים במצב הזה אינם סבירים. אם ההשגחה העליונה הדריכה את ההיסטוריה בעבר, היא תמשיך לעשות זאת גם בעתיד – ואם מדינת הלאום קיבלה תפקיד מיוחס בתוכנית ההשגחה העליונה, לא יהיה סביר שהיא תאבד אותו. על כן, ההיסטוריציות לא הציעו היסק טרנסצנדנטלי או הוכחה חד-משמעית לערכי הבורגנות, אלא הציעו בסיס שעל פיו הם יכלו לתת אמון בערכים אלו.

יתרה מזאת, באסטרטגיה ההיסטוריציוניסטית הזאת אפשר להבחין בהפחתה כפולה של המורכבות. ראשית, ההיסטוריציות נוסח רנקה הפחית בבירור את התליות של העתיד על ידי השלכתן של חוויות מהעבר עליו. זה כבר עונה על ההגדרה של לוחמן ליצירת אמון. אבל בו בזמן, הפחיתו ההיסטוריציוניסטים האלה את העבר כשטילקו מהנרטיב שלהם את החוויות שלא תמכו בהפחתתם את פתיחות העתיד. כמו שאפשר לצפות, המדינה והכנסייה כיכבו ב"העללתן" את העבר, בעוד שהכלכלה, התנאים החברתיים והכוחות הטכניים בקושי שיחקו תפקיד (כמו שהתברר במהלך מה שכונה ה"למפּרֶכְטֶסְטְרַיִט" Lamprechtstreit במאה ה-19). הדבר הזה שירת היטב את מטרותיהם של אלה שהיו להם תקוות רבות למדינה והכנסייה, באותו האופן שבו שירתה "ההיסטוריה החברתית" את מטרות הסוציאליזם בסוף המאה ה-19. החוויות מהעבר נבחרו והוצגו כך, שהן יצביעו על ההצלחה המרשימה של ההשגחה והקדמה. בדרך זו שירתה הפחתת העבר את הפחתת העתיד: האמון בגרסה מסוימת של העבר תרם לאמינותה של תפיסה עתידית מסוימת.

אונברסלים מוסריים אינם קיימים. אם נתבסס על ההיסטוריוגרפיה החדשה ביותר, המאמר הזה מבקש לטעון שאובייקט הפחד העיקרי לא היה היעדרם של אונברסלים מוסריים – או קיום התפיסה שאונברסלים מוסריים אינם קיימים – אלא הכאוס שהתגלה כשהפחתת המורכבות, כמו שסיפק ההיסטוריציזם, חדלה מלהתקיים. "אי אפשר לתת אמון בכאוס", אומר לזהמן: אמון וכאוס ממצים ומציאים זה את זה.⁴⁶ לכן, אם אנו מוצאים את בני דורו של טרלטש מדברים במונחים של "כאוס", "אנרכיה" ו"רלטיביזם", אנחנו יכולים לא רק להסיק שהאמון התפוגג, אלא גם להניח שהמושגים המזלזלים הללו מתייחסים למה שנשאר לאחר שהפחתת המורכבות בוטלה: מורכבות בלתי אמצעית שאינה מסוגלת לספק שום צידוק לאמונות מוסריות.

בשביל להסיר כל צל של ספק: איני טוען ש"ניהיליזם" ו"רלטיביזם" לא היו דבר פרט להיפרבולה, אף שהרטוריקה המוגזמת שהשתמשו בה בזמן משבר ההיסטוריציזם מעידה היטב על מה שהיה מונח על כף המאזניים מבחינת אלה שהשקיעו כוחות רבים כל כך בהיסטוריציזם. אני טוען שהתליות נגרמה עקב ההפסקה בהפחתת המורכבות – יתרה מזאת, זה קרה בזמן שבו ובר ותאורטיקנים חברתיים רבים אחרים שמו לב לעלייה אמיתית במורכבות ובשונות החברתית.⁴⁷ בעוד שההיסטוריציזם, במונחים של הרמן ליבה (Lübbe), היה פרקטיקה של התגברות על תליות (Kontingenzbewältigungspraxis), משבר המסורת ההיסטוריציסטית הנך את התרבות של חוויית התליות (Kontingenzerfahrungs) (kultur).⁴⁸

בקצרה, אפשר לתאר את משבר ההיסטוריציזם כהתמוטטות של אמון: כהתערערת מערכת הצידוק ההיסטורי, ששירתה את הצרכים המוסריים של מעמד הביניים המשכיל במאה ה-19. הגדרתו של לזהמן ל"אמון" כהפחתת המורכבות והטרמת העתיד בהתבסס על חוויית מהעבר עוזרת להסביר מדוע הצליח ההיסטוריציזם כל כך באמצע המאה ה-19 ומדוע הוא החל להתפורר, ברגע שבו יכולתו להפחית את חוויית העבר התערערה ועקרון ההמשכיות שלו התמוטט. לבסוף, היא מסבירה מדוע עומקים כאלה של יאוש היו אפשריים בדיונים הסוערים על ההיסטוריציזם – לא משום שפתאום התגלתה היעדרותם של אונברסלים מוסריים, אלא משום שכבר אי אפשר היה לתת אמון בערכים המוסריים של אירופה במאה ה-19.

אפשר, אם כן, לתאר את משבר ההיסטוריציזם כהתמוטטות האמון. משבר ההיסטוריציזם, שמבינים אותו כסמיכות בעלת קשר פעיל, היה משבר מכיוון שהחוויות שהעמידו בספק את עקרון ההמשכיות גם קראו תיגר על האמון השכיח בערכי הבורגנות המשכילה. ברומה לחשבון האשראי המנופח בדוגמה הקודמת, אסון מלחמת העולם הראשונה לא היה רק "חוויה שלילית" בשביל ההיסטוריציזם; הייתה זו חוויה שקראה תיגר על עצם אמונתו בהמשכיות, בהתפתחות הדרגתית ובקדמה יציבה.⁴⁴ במידה פחותה, הקושי להתמודד מתוך נרטיב של השגחה עליזנה וקדמה עם התייעוש, הדמוקרטיה והסוציאליזם, נרטיב שהבורגנות של המאה ה-19 חששה ממנו, גרם למתיחויות שאיימו על עקרון ההמשכיות ההיסטוריציסטי. מלבד זאת, ההכרה בקיומם של נרטיבים אחרים מהעבר (כמו שלמפרכת וההיסטוריה החברתית שלו הדגימו בסוף המאה ה-19) קראה תיגר על הפחתת המורכבות שההיסטוריציזם השיג בלימוד העבר. כך התמוטטו שני היסודות הדרושים לצידוק ההיסטורי של האמון – החוויות החיוביות מהעבר ועקרון ההמשכיות. המורכבות, גם של העבר וגם של היחסים בין עבר, הווה ועתיד, עלתה בחשיבותה על ההפחתה ההיסטוריציסטית במורכבות. בעקבות זאת כבר אי אפשר היה להצדיק את ערכי הבורגנות.

לכן, מה שעמד על כף המאזניים במשבר ההיסטוריציזם היה הבסיס שעליו היה אפשר להעמיד ערך מוסרי כלשהו, או הסיבות שבאמצעותן היה אפשר להסביר את הדבקות בערכים פוליטיים, דתיים ומוסריים מסוימים. לא האמונות המוסריות הללו לכשעצמן התערערו, אלא הצידוק שההיסטוריציזם נתן להן. השאלה המרכזית בוויכוח של ראשית המאה ה-20 לא הייתה על פי אילו ערכים אירופיים יש לחיות, או אילו אמונות מוסריות נחשבות לסבירות ביותר, אלא האם אפשר להשתמש בכיסוס ההיסטורי לכל האמונות האלה. האם יש לנו סיבות היסטוריות לחשוב שאמונות מסוימות טובות מאחרות? האם נוכל לתת אמון בערכים הללו, בדרך שבה פירש לזהמן את המילה הזאת? ואולי הערפתנו האישית היא החשובה? בגישות השונות של ובר וטרלטש להבחנה הקנטיאנית בין המצוי ובין הרצוי אפשר לראות אצל האחד סירוב ואצל האחר ניסיון להשיב על כנו את האמון שההיסטוריציזם סיפק. מבחינת ובר, נעשה האמון בלתי אפשרי מכיוון שהתמוטטה מערכת הצידוק ההיסטורי שהאמון הזדקק לה. אבל מבחינת טרלטש, היה צורך לשקם את מערכת הצידוק ההיסטורי הזאת אם ביקשו בני האדם שלא להתמודד עם מלוא המורכבות של חייהם. מורכבות שהאמון, באופן שבו פירש לזהמן את המילה הזאת, הצליח להפחית בעילות.⁴⁵

המשמעות – אין לזהות את ה"ניהיליזם" וה"רלטיביזם", שבמשבר ההיסטוריציזם קראו לעזרתם לעתים קרובות כל כך, עם התפיסה על פיה

- Ranke and the Origins of the Historical Profession in America". in *Leopold von Ranke and the Shaping of the Historical Discipline*, Georg G. Iggers and James M. Powell (ed.), Syracuse, NY: Syracuse University Press, 1990, pp. 154-169
- Georg G. Iggers, *The German Conception of History: The National Tradition of Historical Thought from Herder to the Present*, Middletown, CT: Wesleyan University Press, 1968, p. 14
- Iggers, *German Conception*, p. 14
- Georg G. Iggers, "Historicism: The History and Meaning of the Term". *Journal of the History of Ideas* 56 (1995), p. 139
- Iggers, "Historicism". p. 147
- John Edward Toews, *Becoming Historical: Cultural Reformation and Public Memory in Early Nineteenth-Century Berlin*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004
- לקריאתו ה"מטא היסטוריה" של וייט את רנקה ראו: *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore, MD; London: Johns Hopkins University Press, 1973, pp. 163-190
- Bambach, *Heidegger*, p. 11
- Bambach, *Heidegger*, pp. 3, 6
- Wolfgang Hardtwig, "Geschichtsreligion – Wissenschaft als Arbeit – Objektivität: Der Historismus in neuer Sicht", *Historische Zeitschrift*, 252 (1991), 6
- J. D. Braw, "Vision as Revision: Ranke and the Beginning of Modern History," *History and Theory* 46 (2007), pp. 45-60; M. A. Fitzsimons, "Ranke: History as Worship", *The Review of Politics* 42 (1980), pp. 533-555
- Carl Hinrichs, *Ranke und die Geschichtstheologie der Goethezeit*. Göttingen; Frankfurt; Berlin: Musterschmidt, 1954
- "in aller Erscheinung" and "über alle". Hardtwig, "Geschichtsreligion", 3
- Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation*, Erscheinung" לקוח מרנקה: Paul Joachimsen (ed.), München: Drei Masken Verlag, 1926, p. 361
- מזהה את המטפיסיקה הרנקנית הזאת כ"פנתאיזם נוצרי שרואה את אלוהים כנפרד מהעולם, אך כל יכול": *German Conception*, 69
- Hardtwig, "Geschichtsreligion", 4, quoting Ranke's *Deutsche Geschichte*, p. 57
- Iggers, *German Conception*, p. 69
- Bambach, *Heidegger*, p. 9
- זה מסביר מדוע ירן ריזן (Jörn Rüsen) קורא להיסטוריוציזם "הדת האחרונה של המשכילים": *Geschichte im Kulturprozeß*, Köln; Weimar; Wien: Böhlau Verlag, 2002, 34
- Allan Megill, "Why Was There a Crisis of Historicism?" *History and Theory* 36 (1997), p. 423
- "In an important sense, then, the crisis of historicism was a crisis of faith."
- המאמר הזה הוא גרסה מורחבת ומעודכנת למאמר שהופיע באנגלית תחת הכותרת "A Collapse of Trust: Reconceptualizing the Crisis of Historicism". *Journal of the Philosophy of History* 2 (2008), pp. 63-82
- אני אסיר תודה לפרנק אנקרסמית (Ankersmit), העורך הראשי, ולבריל (Brill) המו"ל, על הסכמתם הלבבית לפרסם גרסה ערבית זו בתרגום לעברית. כמו כן, ברצוני להודות ל-NWO (Organization for Scientific Research) על תמיכתו הנדיבה. מגרמנית: עינת אוחנה.
- תחת המונח "היסטוריוציזם", המופיע במאמר הזה, מדובר בתרגום של המושג האנגלי "Historicism", שהופיע באנגלית במקור ומתייחס למה שמכונה בגרמנית "משבר ההיסטוריוזם" (Die Krise des Historismus). ראו: Charles R. Bambach, *Heidegger, Dilthey, and the Crisis of Historicism*, Ithaca: Cornell University Press, 1995, p. 185
- Bambach, Heidegger, 42 n. 53
- Friedrich Jaeger, "Theorietyphen der Krise des Historismus". in *Die Historismusdebatte in der Weimarer Republik*, Wolfgang Bialas and Gérard Raulet (eds.), Frankfurt am Main: Peter Lang, 1996, pp. 52, 54
- כל התרגומים לאנגלית הם של המחבר.
- Herman Paul, "Who Suffered From the Crisis of Historicism? A Dutch Example". *History and Theory* 49 (2010), pp. 169-193
- Herman Paul, "Religion and the Crisis of Historicism: Protestant and Catholic Perspectives". *Journal of the Philosophy of History* 4 (2010), pp. 172-194
- Ernst Troeltsch, "Die Krise des Historismus". *Die Neue Rundschau* 1 (1922), p 576; Wilhelm Dilthey, *Weltanschauungslehre: Abhandlungen zur Philosophie der Philosophie*, B. Groethuysen (ed.) Leipzig; Berlin: B. G. Teubner, 1931, p. 222
- Annette Wittkau, *Historismus: Zur Geschichte des Begriffs und des Problems*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1992
- הרטוריקה של משבר באופן כללי יותר, בגרמניה בין שתי מלחמות העולם, ראו: Rüdiger Graf, "Either-Or: The Narrative of 'Crisis' in Weimar Germany and in Historiography". *Central European History* 43 (2010), pp. 592-615
- Leopold von Ranke, *Englische Geschichte vornehmlich im 17. Jahrhundert*, 2nd ed. Leipzig: Duncker & Humblot, 1877, p. 103
- לכן רנקה לא דומה לפרוטו פוזיטיביסט שההיסטוריוגרפיה האמריקאית עשתה ממנו. על דימויים סטראוטיפיים של "אבי המחשבה המודרנית": Georg G. Iggers, "The Image of Ranke in American and German Historical Thought," *History and Theory* 2 (1962), pp. 17-40, and Dorothy Ross, "On the Misunderstanding of

- .36 Jaeger, "Theorietypen", p. 56 (הדגש לא במקור).
- .37 Jaeger, "Theorietypen", pp. 66; Max Weber, "Wissenschaft als Beruf", in Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, Johannes Winkelmann (ed.), 3rd ed. Tübingen: J. C. B. Mohr, 1968, p. 598
- .38 Troeltsch, *Historismus*, p. 674
- .39 Jaeger, "Theorietypen", pp. 66-67 בעבודתו *Bürgerliche Modernisierungskrise und historische Sinnbildung: Kulturgeschichte bei Droysen, Burckhardt und Max Weber*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1994, pp. 182-260 יגר טוען באופן משכנע שהיעדר ה"היסטוריציזם" באוצר המילים של ובר (כמו שאיגרט הבחין ב: Iggers, "Historicism", p. 139 אינו מוריד מהרלוונטיות של ובר לדיון הנוכחי.
- .40 E.g., Francis Fukuyama, *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*, New York: Free Press, 1995; Piotr Sztompka, *Trust: A Sociological Theory*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999; *Trust: Cement of Democracy?* Frank R. Ankersmit and Henk te Velde (eds.), Leuven; Paris; Dudley: Peeters, 2004
- .41 Niklas Luhmann, *Vertrauen: Ein Mechanismus der Reduktion sozialer Komplexität*, Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag, 1968, p. 10
- .42 Luhmann, *Vertrauen*, pp. 9-10
- .43 Luhmann, *Vertrauen*, pp. 17-18
- .44 H. Stuart Hughes, *Consciousness and Society: The Reorientation of European Social Thought, 1890-1930*, New York: Alfred A. Knopf, 1958 ואת: Fritz K. Ringer, *The Decline of the German Mandarins: The German Academic Community, 1890-1933*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1969
- .45 Joanne Miyang Cho, "The Idea of Compromise in Ernst Troeltsch (1865-1923): Modernism and Ambivalence", *European Legacy* 3 (1998), pp. 65-85; Cho, "The German Debate over Civilization: Troeltsch's Europeanism and Jaspers's Cosmopolitanism", *History of European Ideas* 25 (1999), pp. 305-320
- .46 Luhmann, *Vertrauen*, p. 37
- .47 Patrick Dassen, *De onttovering van de wereld: Max Weber en het probleem van de moderniteit in Duitsland, 1890-1920*. Amsterdam: G. A. van Oorschot, 1999
- .48 Hermann Lübbe, *Geschichtsbegriff und Geschichtsinteresse: Analytik und Pragmatik der Historie*, Basel; Stuttgart: Schwabe, 1977, pp. 277, 291

- the historical discipline was subordinate to religion and theology, and not the reverse"
- .25 Megill, "Why Was There a Crisis", p. 419
- .26 והערת המתרגמת: באנגלית objective genitive: a crisis caused by historicism ולא ריינהרד לאובה subjective genitive: a crisis faced by historicism tradition *Karl Mannheim und die Krise des Historismus: Historismus als wissenssoziologischer Perspektivismus*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2004, p. 11
- .27 Otto Gerhard Oexle, "Die Geschichtswissenschaft im Zeichen des Historismus: Bemerkungen zum Standort der Geschichtsforschung", *Historische Zeitschrift* 238 (1984), pp. 17-55; Oexle, "Meinecke's Historismus: über Kontext und Folgen einer Definition", in *Historismus in den Kulturwissenschaften: Geschichtskonzepte, historische Einschätzungen, Grundlagenprobleme*, Otto Gerhard Oexle and Jörn Rüsen (eds.), Köln; Weimar; Wien: Böhlau, 1996, pp. 139-199 (שניהם הודפסו גם ב: *Geschichtswissenschaft im Zeichen des Historismus: Studien zu Problemgeschichte der Moderne*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1996; *Krise des Historismus, Krise der Wirklichkeit: Wissenschaft, Kunst und Literatur 1880-1932*, Otto Gerhard Oexle (ed.), Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2007; Wittkau, *Historismus*
- .28 Oexle, "Geschichtswissenschaft", p. 17
- .29 Benedetto Croce, *Die Geschichtswissenschaft*, Oexle, "Geschichtswissenschaft" p. 18 *Geschichte als Gedanke und als Tat*, trans. François Bondy, Bern: Francke, 1944, p. 107 השונו עם: Karl Mannheim, "Historicism", in Mannheim, *Essays on the Sociology of Knowledge*, Paul Kecskemeti (ed.), London: Routledge & Kegan Paul, 1952, p. 84
- .30 Troeltsch, "Krisis des Historismus", p. 573
- .31 Troeltsch, *Historismus*, pp. 4, 6, 7
- .32 Ernst Troeltsch, "Das neunzehnte Jahrhundert", in Troeltsch, *Aufsätze zur Geistesgeschichte und Religionssoziologie*, Hans Baron (ed.), Tübingen: J. C. B. Mohr, 1925, p. 628
- .33 אמנם ב: Karl Heussi, in *Die Krisis des Historismus*, Tübingen: J. C. B. Mohr, 1932 הוא חלק על דעתו של טרלטש בנקודות מסוימות. הוא הסכים ש"משבר ההיסטוריציזם" היה בראש ובראשונה subjective genitive. השאלה שהעלה הייתה, אחרי הכול, "באיזו מידה המשבר הרוחני שחווינו בעשורים האחרונים הפר את היציבות של ההיסטוריציזם או שינה אותו בהחלטיות – היסטוריציזם במובן של תפיסת לימודי ההיסטוריה במאה ה-19" (iii-iv).
- .34 Jaeger, "Theorietypen", pp. 54-55, 60-61
- .35 Karl Barth, *Die Römerbrief*, 2nd ed. München: Chr. Kaiser, 1922